

Zbiór Orzeczeń

WYROK TRYBUNAŁU (trzecia izba)

z dnia 3 października 2019 r.*

Odesłanie prejudycjalne – Dyrektywa 93/13/EWG – Umowy zawierane z konsumentami – Nieuczciwe warunki umowne – Kredyt hipoteczny indeksowany do waluty obcej – Klauzula odnosząca się do określania kursu wymiany między walutami – Skutki stwierdzenia nieuczciwego charakteru warunku – Możliwość usunięcia nieuczciwych warunków umownych przez sąd poprzez odwołanie się do klauzul generalnych prawa cywilnego – Ocena interesu konsumenta – Dalsze obowiązywanie umowy z pominięciem nieuczciwych warunków

W sprawie C-260/18

mającej za przedmiot wniosek o wydanie, na podstawie art. 267 TFUE, orzeczenia w trybie prejudycjalnym, złożony przez Sąd Okręgowy w Warszawie (Polska) postanowieniem z dnia 26 lutego 2018 r., które wpłynęło do Trybunału w dniu 16 kwietnia 2018 r., w postępowaniu:

Kamil Dziubak,

Justyna Dziubak

przeciwko

Raiffeisen Bank International AG, prowadzącej działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, dawniej Raiffeisen Bank Polska SA,

TRYBUNAŁ (trzecia izba),

w składzie: A. Prechal (sprawozdawczyni), prezes izby, F. Biltgen, J. Malenovský, C.G. Fernlund i L.S. Rossi, sędziowie,

rzecznik generalny: G. Pitruzzella,

sekretarz: A. Calot Escobar,

uwzględniając pisemny etap postępowania,

rozważywszy uwagi przedstawione:

- w imieniu K. i J. Dziubaków przez A. Plejewską, adwokat,
- w imieniu Raiffeisen Bank International AG, prowadzącej działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, dawniej Raiffeisen Bank Polska SA, przez R. Cebelińskiego i I. Stolarskiego, radców prawnych,

* Język postępowania: polski.

- w imieniu rządu polskiego przez B. Majczynę, działającego w charakterze pełnomocnika,
- w imieniu rządu Zjednoczonego Królestwa przez S. Brandona, działającego w charakterze pełnomocnika, wspieranego przez A. Howard, barrister,
- w imieniu Komisji Europejskiej przez N. Ruiza Garcíę i M. Siekierzyńską, działających w charakterze pełnomocników,

po zapoznaniu się z opinią rzecznika generalnego na posiedzeniu w dniu 14 maja 2019 r.,

wydaje następujący

Wyrok

- 1 Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym dotyczy wykładni art. 1 ust. 2, art. 4, art. 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.U. 1993, L 95, s. 29).
- 2 Wniosek ten został złożony w kontekście sporu pomiędzy Kamilem Dziubakiem i Justyną Dziubak (zwanymi dalej „kredytobiorcami”) a Raiffeisen Bank International AG, prowadzącą działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, dawniej Raiffeisen Bank Polska SA (zwaną dalej „Raiffeisen Bank”), w przedmiocie utrzymywanego nieuczciwego charakteru warunków umowy dotyczących mechanizmu indeksacji stosowanego w umowie kredytu hipotecznego indeksowanego do waluty obcej.

Ramy prawne

Prawo Unii

- 3 Motyw trzynasty dyrektywy 93/13 stanowi:

„Zakłada się, iż obowiązujące w państwach członkowskich przepisy ustawowe i wykonawcze, które bezpośrednio lub pośrednio ustalają warunki umów konsumenckich, nie zawierają nieuczciwych warunków; w związku z tym nie wydaje się konieczne rozpatrywanie warunków umowy, które są zgodne z obowiązującymi przepisami ustawowymi lub wykonawczymi oraz zgodne z zasadami lub postanowieniami konwencji międzynarodowych, których stronami są państwa członkowskie lub Wspólnota; użyte w art. 1 ust. 2 sformułowanie »obowiązujące przepisy ustawowe lub wykonawcze« obejmuje również zasady, które zgodnie z prawem będą stosowane między umawiającymi się stronami z zastrzeżeniem, że nie dokonano żadnych innych uzgodnień”.

- 4 Artykuł 1 ust. 2 owej dyrektywy przewiduje:

„Warunki umowy odzwierciedlające obowiązujące przepisy ustawowe lub wykonawcze oraz postanowienia lub zasady konwencji międzynarodowych, których stroną są państwa członkowskie lub Wspólnota, zwłaszcza w dziedzinie transportu, nie będą podlegały przepisom niniejszej dyrektywy”.

- 5 Artykuł 4 wspomnianej dyrektywy stanowi:

„1. Nie naruszając przepisów art. 7, nieuczciwy charakter warunków umowy jest określany z uwzględnieniem rodzaju towarów lub usług, których umowa dotyczy i z odniesieniem, w momencie zawarcia umowy, do wszelkich okoliczności związanych z zawarciem umowy oraz do innych warunków tej umowy lub innej umowy, od której ta jest zależna.

2. Ocena nieuczciwego charakteru warunków nie dotyczy ani określenia głównego przedmiotu umowy, ani relacji ceny i wynagrodzenia do dostarczonych w zamian towarów lub usług, o ile warunki te zostały wyrażone prostym i zrozumiałym językiem”.

6 Zgodnie z brzmieniem art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13:

„Państwa członkowskie stanowią, że na mocy prawa krajowego nieuczciwe warunki w umowach zawieranych przez sprzedawców lub dostawców z konsumentami nie będą wiążące dla konsumenta, a umowa w pozostałej części będzie nadal obowiązywała strony, jeżeli jest to możliwe po wyłączeniu z niej nieuczciwych warunków”.

7 Artykuł 7 ust. 1 tej dyrektywy brzmi następująco:

„Zarówno w interesie konsumentów, jak i konkurentów państwa członkowskie zapewnią stosowne i skuteczne środki mające na celu zapobieganie stałemu [dalszemu] stosowaniu nieuczciwych warunków w umowach zawieranych przez sprzedawców i dostawców z konsumentami”.

Prawo polskie

8 Artykuł 56 kodeksu cywilnego stanowi:

„Czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz również te, które wynikają z ustawy, z zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów”.

9 Artykuł 65 kodeksu cywilnego stanowi:

„§ 1. Oświadczenie woli należy tak tłumaczyć, jak tego wymagają ze względu na okoliczności, w których złożone zostało, zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje.

§ 2. W umowach należy raczej badać, jaki był zgodny zamiar stron i cel umowy, aniżeli opierać się na jej dosłownym brzmieniu”.

10 Artykuł 353¹ kodeksu cywilnego ma następujące brzmienie:

„Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego”.

11 Artykuł 354 kodeksu cywilnego stanowi:

„§ 1. Dłużnik powinien wykonać zobowiązanie zgodnie z jego treścią i w sposób odpowiadający jego celowi społeczno-gospodarczemu oraz zasadom współżycia społecznego, a jeżeli istnieją w tym zakresie ustalone zwyczaje – także w sposób odpowiadający tym zwyczajom.

§ 2. W taki sam sposób powinien współdziałać przy wykonaniu zobowiązania wierzyciel”.

12 Zgodnie z art. 385¹ kodeksu cywilnego:

„§ 1. Postanowienia umowy zawieranej z konsumentem niezgodnione indywidualnie nie wiążą go, jeżeli kształtują jego prawa i obowiązki w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, rażąco naruszając jego interesy (niedozwolone postanowienia umowne). Nie dotyczy to postanowień określających główne świadczenia stron, w tym cenę lub wynagrodzenie, jeżeli zostały sformułowane w sposób jednoznaczny.

§ 2. Jeżeli postanowienie umowy zgodnie z § 1 nie wiąże konsumenta, strony są związane umową w pozostałym zakresie.

§ 3. Nieuzgodnione indywidualnie są te postanowienia umowy, na których treść konsument nie miał rzeczywistego wpływu. W szczególności odnosi się to do postanowień umowy przejętych z wzorca umowy zaproponowanego konsumentowi przez kontrahenta.

[...]”.

13 Artykuł 385² kodeksu cywilnego stanowi:

„Oceny zgodności postanowienia umowy z dobrymi obyczajami dokonuje się według stanu z chwili zawarcia umowy, biorąc pod uwagę jej treść, okoliczności zawarcia oraz uwzględniając umowy pozostające w związku z umową obejmującą postanowienie będące przedmiotem oceny”.

Postępowanie główne i pytania prejudycjalne

14 W dniu 14 listopada 2008 r. kredytobiorcy, jako konsumenci, zawarli umowę kredytu hipotecznego z Raiffeisen Bank. Umowa ta dotyczyła kredytu, którego wartość była wyrażona w złotych polskich (PLN), ale indeksowana do waluty obcej, a konkretnie do franka szwajcarskiego (CHF), przy czym okres kredytowania wynosił 480 miesięcy (40 lat).

15 Zasady indeksowania tego kredytu do przedmiotowej waluty zostały ustalone w Regulaminie kredytu hipotecznego stosowanym przez Raiffeisen Bank i włączone do umowy.

16 Paragraf 7 ust. 4 tego regulaminu stanowi zasadniczo, że wypłata przedmiotowego kredytu ma nastąpić w PLN według kursu wymiany walut nie niższego niż kurs kupna PLN-CHF zgodnie z tabelą kursów walut obowiązującą w tym banku w momencie odblokowania środków, przy czym saldo zadłużenia z tytułu kredytu jest wyrażone w CHF na podstawie tego kursu. Zgodnie z art. §9 ust. 2 tego samego regulaminu raty miesięczne kredytu podlegającego spłacie wyrażone są w CHF i w dniu ich wymagalności są pobierane z rachunku bankowego prowadzonego w PLN, według kursu sprzedaży PLN-CHF podanego we wspomnianej tabeli kursów walut.

17 Oprocentowanie przedmiotowego kredytu zostało ustalone przy zastosowaniu zmiennej stopy procentowej, określonej jako suma stopy referencyjnej LIBOR 3M (CHF) oraz zwykłej marży Raiffeisen Bank.

18 Kredytobiorcy wystąpili do sądu odsyłającego z powództwem, tytułem żądania głównego, o stwierdzenie nieważności umowy kredytu, z uwagi na nieuczciwe ich zdaniem postanowienia dotyczące mechanizmu indeksowania, o którym mowa w pkt 16 niniejszego wyroku. W tym względzie podnoszą oni, że postanowienia te są niezgodne z prawem, ponieważ umożliwiają Raiffeisen Bank swobodne i arbitralne ustalanie kursu wymiany walut. W konsekwencji tenże bank jednostronnie określa saldo kredytu wyrażone w CHF, a także kwotę rat kredytu wyrażoną w PLN. Usunięcie tych warunków umownych uniemożliwia ustalenie obowiązującego kursu walut, tak że umowa nie mogłaby dalej obowiązywać.

19 Pomocniczo powodowie twierdzą, że przedmiotowa umowa kredytu mogłaby być wykonywana z pominięciem tych nieuczciwych warunków w oparciu o kwotę kredytu określoną w PLN i o stopę procentową określoną w umowie na podstawie zmiennej stopy LIBOR i stałej marży banku.

- 20 Raiffeisen Bank zaprzecza nieuczciwemu charakterowi warunków umownych i twierdzi, że nawet po ewentualnym wyeliminowaniu z umowy tych warunków strony będą związane innymi postanowieniami przedmiotowej umowy kredytu. W miejsce usuniętych warunków umownych i w braku przepisów o charakterze dyspozytywnym, które określałyby sposób ustalania kursu walut, należy stosować ogólne zasady przewidziane w art. 56, 65 i 354 kodeksu cywilnego.
- 21 Bank ten kwestionuje ponadto twierdzenie, że skutkiem usunięcia z umowy tych postanowień mogłoby być przyjęcie, że przedmiotowa umowa kredytu obowiązuje w dalszym ciągu jako umowa o kredyt wyrażony w PLN z zastosowaniem stopy oprocentowania ustalonej w oparciu o stawkę LIBOR. Zastosowanie uzgodnionej przez strony stopy LIBOR CHF zamiast wyższej stopy procentowej przewidzianej dla PLN, czyli WIBOR, wynikało jedynie, zdaniem banku, z wprowadzenia przewidzianego w rozpatrywanych warunkach umownych mechanizmu indeksowania kredytu.
- 22 Sąd odsyłający zauważa, że umowy kredytu indeksowanego do waluty obcej, takie jak przedmiotowa umowa, zostały wypracowane w praktyce obrotu. Pojęcie takiej umowy kredytu zostało wprowadzone do polskich przepisów prawa dopiero w 2011 r., przy czym te ostatnie przewidują jedynie obowiązek zdefiniowania w umowie szczegółowych zasad określających w szczególności mechanizm konwersji.
- 23 W odniesieniu do warunków przewidzianych w przedmiotowej umowie kredytu wspomniany sąd uściśla, iż wychodzi z założenia, że warunki te są nieuczciwe i w związku z tym nie są wiążące dla kredytobiorców.
- 24 Sąd ten zauważa, że bez tych klauzul jest niemożliwe ustalenie kursu wymiany, a tym samym wykonanie przedmiotowej umowy kredytu. W tym względzie zastanawia się przede wszystkim, odwołując się do wyroku z dnia 30 kwietnia 2014 r., Kásler i Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282), czy w wypadku niekorzystnego dla konsumenta unieważnienia umowy jest dopuszczalne usunięcie luki w tej umowie w oparciu nie o krajowe przepisy dyspozytywne, lecz o przepisy o charakterze ogólnym, które odwołują się do zasad współżycia społecznego i ustalonych zwyczajów, takie jak te przewidziane w art. 56 i 354 kodeksu cywilnego. O ile możliwe jest, że te zasady i zwyczaje pozwalają uznać, iż stosowany kurs wymiany waluty jest kursem stosowanym przez Raiffeisen Bank, jak wynika to z kwestionowanych klauzul, o tyle zdaniem sądu odsyłającego można również przyjąć, że jest to rynkowy kurs waluty lub kurs ustalony przez bank centralny.
- 25 W razie udzielenia na to pytanie odpowiedzi przeczącej sąd zastanawia się, czy w sytuacji gdy przyjmie on, że unieważnienie umowy wywołałoby niekorzystne skutki dla konsumenta, jest dopuszczalne utrzymanie w mocy zawartego w umowie nieuczciwego warunku, nawet jeśli konsument nie wyraził zamiaru bycia nim związanym.
- 26 Sąd odsyłający zauważa następnie, że w celu ustalenia, czy unieważnienie umowy wywiera niekorzystne skutki dla konsumenta, konieczne jest określenie kryteriów oceny tych skutków, a w szczególności określenie momentu, w którym należy dokonać ich oceny. Sąd odsyłający zastanawia się również, czy może dokonać oceny skutków powstałych w następstwie unieważnienia przedmiotowej umowy wbrew woli konsumenta, tj. czy konsument może sprzeciwić się uzupełnieniu umowy lub temu, aby sposób jej wykonania został określony na podstawie przepisów zawierających klauzule ogólne, gdyby, wbrew stanowisku konsumenta, tenże sąd stwierdził, że korzystniejsze dla tego konsumenta mogłoby być uzupełnienie umowy niż jej unieważnienie.
- 27 Sąd odsyłający zastanawia się wreszcie nad wykładnią użytego w art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 sformułowania „będzie nadal obowiązywała [...] jeżeli jest to możliwe po wyłączeniu z niej nieuczciwych warunków”. Rzeczony sąd twierdzi, że utrzymanie umowy kredytu będącej przedmiotem w postępowaniu głównym w zmienionej formie, takiej jak opisana w pkt 19 niniejszego wyroku, nawet gdyby takie utrzymanie nie było obiektywnie niemożliwe, mogłoby być sprzeczne z ogólnymi zasadami ograniczającymi swobodę umów przewidzianą w prawie polskim, a w szczególności z art. 353¹ kodeksu

cywilnego, ponieważ nie ma żadnej wątpliwości, że indeksacja tego kredytu stanowi jedyną podstawę dla stopy procentowej opartej na stopie LIBOR CHF, takiej jak ta uzgodniona przez strony w momencie zawierania tej umowy.

28 W tych okolicznościach Sąd Okręgowy w Warszawie postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

- „1) Czy art. 1 ust. 2 oraz art. 6 ust. 1 dyrektywy [93/13] pozwala na przyjęcie, że jeśli skutkiem uznania określonych postanowień umownych, określających sposób spełnienia świadczenia przez strony (jego wysokość), za nieuczciwe warunki umowne miałyby być niekorzystny dla konsumenta upadek całej umowy, możliwe jest wypełnienie luk w umowie nie w oparciu o przepis dyspozytywny stanowiący jednoznaczne zastąpienie nieuczciwego warunku, ale w oparciu o przepisy prawa krajowego, które przewidują uzupełnienie skutków czynności prawnej wyrażonych w jej treści również przez skutki wynikające z zasad słuszności (zasad współżycia społecznego) lub ustalonych zwyczajów?
- 2) Czy ewentualna ocena skutków upadku całej umowy dla konsumenta powinna następować przy uwzględnieniu okoliczności istniejących w chwili jej zawarcia, czy też w chwili zaistnienia sporu pomiędzy stronami odnośnie do skuteczności danej klauzuli (powołania się przez konsumenta na jej abuzywność) i jakie ma znaczenie stanowisko wyrażane w toku takiego sporu przez konsumenta?
- 3) Czy możliwe jest utrzymanie w mocy postanowień stanowiących w myśl norm dyrektywy [93/13] nieuczciwe warunki umowne, jeśli przyjęcie takiego rozwiązania byłoby w chwili rozstrzygania sporu obiektywnie korzystne dla konsumenta?
- 4) Czy w świetle treści art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 uznanie za nieuczciwe postanowień umownych określających wysokość i sposób spełnienia świadczenia przez strony może prowadzić do sytuacji, w której ustalony na podstawie treści umowy – z pominięciem skutków nieuczciwych warunków – kształt stosunku prawnego odbiegać będzie od objętego zamiarem stron w zakresie obejmującym główne świadczenie stron, w szczególności – czy uznanie za nieuczciwe postanowienia umownego oznacza, że możliwe jest dalsze stosowanie innych, nieobjętych zarzutem abuzywności postanowień umownych, określających główne świadczenie konsumenta, których uzgodniony przez strony kształt (wprowadzenie ich do umowy) był nierozzerwalnie związany z zakwestionowanym przez konsumenta postanowieniem?”.

Postępowanie przed Trybunałem

29 Pismem złożonym w sekretariacie Trybunału w dniu 24 czerwca 2019 r. Raiffeisen Bank wystąpił o otwarcie na nowo ustnego etapu postępowania. Pismem złożonym w sekretariacie Trybunału w dniu 4 września 2019 r. strona ta przedstawiła uzasadnienie stanowiące podstawę jej wniosku o otwarcie na nowo.

30 W tym względzie Raiffeisen Bank zasadniczo podnosi, że rzecznik generalny błędnie przyjął w swojej opinii przede wszystkim, że prawo polskie nie zawiera żadnej dyspozytywnej normy prawnej bezpośrednio określającej zasady przeliczania walut, podczas gdy taka norma została wprowadzona do art. 358 § 2 kodeksu cywilnego, następnie, że sąd krajowy ma za zadanie „ukształtować” umowę i przy ustalaniu treści umowy podejmować się „interpretacji lub twórczej inwencji”, podczas gdy obowiązująca w Polsce praktyka polega na stosowaniu średniej stopy procentowej banku centralnego, i wreszcie, że unieważnienie umowy kredytowej spowodowałoby w zasadzie natychmiastową wymagalność salda zadłużenia, podczas gdy polskie prawo przewiduje inne rodzaje konsekwencji rozwiązania takiej umowy, które są znacznie bardziej uciążliwe dla konsumenta. Strona ta utrzymuje również, że gdyby zaakceptowano, jak sugeruje rzecznik generalny w pkt 41 swojej opinii, to, że umowa kredytu

indeksowanego do CHF, taka jak umowa będąca przedmiotem postępowania głównego, mogłaby być przekształcona w umowę, która nie byłaby już indeksowana do tej waluty, przy czym nadal podlegałaby stopie procentowej odpowiedniej dla tej waluty, wówczas wywołałoby to negatywne konsekwencje o skali nieproporcjonalnej dla całego polskiego sektora bankowego.

- 31 Zgodnie z art. 83 regulaminu postępowania przed Trybunałem Trybunał może, w każdej chwili, po zapoznaniu się ze stanowiskiem rzecznika generalnego, postanowić o otwarciu lub otwarciu ustnego etapu postępowania na nowo, w szczególności jeśli uzna, że okoliczności zawisłej przed nim sprawy nie są wystarczająco wyjaśnione, lub jeśli po zamknięciu ustnego etapu postępowania strona przedstawiła nowy fakt mogący mieć decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia Trybunału, lub też jeśli sprawa ma zostać rozstrzygnięta na podstawie argumentu, który nie był przedmiotem dyskusji między stronami lub podmiotami określonymi w art. 23 statutu Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.
- 32 W niniejszej sprawie Trybunał uznał, po zapoznaniu się ze stanowiskiem rzecznika generalnego, że posiada wszystkie informacje niezbędne do wydania orzeczenia. W tym względzie zauważa on, że dowody przedstawione przez Raiffeisen Bank nie stanowią nowych faktów mogących mieć decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia Trybunału w rozumieniu art. 83 regulaminu postępowania. Fakty te mogłyby bowiem, w zakresie, w jakim dotyczą wykładni prawa polskiego, mieć najwyżej znaczenie dla celów orzeczenia, które ma zostać wydane przez sąd odsyłający. Nie mają one natomiast znaczenia dla udzielenia odpowiedzi na pytania postawione przez ten sąd. Ponadto okoliczności dotyczące nieproporcjonalnego charakteru przekształcenia umowy, takiego jak opisane przez Raiffeisen Bank, stanowią jedynie rozwinięcie przedstawionych już przez ten bank uwag na piśmie.
- 33 W tych okolicznościach nie ma podstaw do zarządzenia otwarcia na nowo ustnego etapu postępowania.

W przedmiocie pytań prejudycjalnych

W przedmiocie pytania czwartego

- 34 Poprzez pytanie czwarte, na które należy udzielić odpowiedzi w pierwszej kolejności, sąd odsyłający dąży zasadniczo do ustalenia, czy wykładni art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy dokonywać w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie temu, by sąd krajowy po stwierdzeniu nieuczciwego charakteru niektórych warunków umowy kredytu indeksowanego do waluty obcej o stopie oprocentowania bezpośrednio powiązanej ze stopą międzybankową danej waluty przyjął, zgodnie z prawem krajowym, że ta umowa nie może nadal obowiązywać bez takich warunków, ponieważ ich usunięcie spowodowałoby zmianę charakteru głównego przedmiotu tej umowy.
- 35 W tym względzie z postanowienia odsyłającego wynika, że klauzule kwestionowane przez kredytobiorców dotyczą mechanizmu indeksacji przedmiotowego kredytu w odniesieniu do wspomnianej waluty, przy czym indeksacja ta jest przeprowadzana w taki sposób, że kredytobiorcy muszą ponosić koszty związane z różnicą między kursem kupna tej waluty stosowanym w celu odblokowania środków a kursem sprzedaży tej waluty stosowanym do comiesięcznych rat spłaty kredytu. Ponieważ sąd odsyłający stwierdził, że warunki te są nieuczciwe, zadaje on sobie pytanie odnośnie do możliwości dalszego obowiązywania przedmiotowej umowy kredytu bez tych warunków, w zakresie, w jakim wykonanie tej umowy, po wyeliminowaniu wybranego mechanizmu indeksacji, stanowiłoby wykonanie umowy innego rodzaju niż zawarta przez strony.

- 36 Zdaniem tego sądu przedmiotowa umowa kredytu nie byłaby już wtedy indeksowana do tej waluty, podczas gdy stopa procentowa pozostałaby oparta na niższej stopie tej samej waluty. Taka zmiana, która miałaby wpływ na główny przedmiot tej umowy, mogłaby być sprzeczna z ogólnymi zasadami ograniczającymi swobodę zawierania umów przewidzianą w polskim prawie, a w szczególności w art. 353¹ kodeksu cywilnego.
- 37 Należy w tym względzie przypomnieć, że system ochrony stworzony przez dyrektywę 93/13 opiera się na założeniu, że konsument jest stroną słabszą niż przedsiębiorca, zarówno pod względem siły negocjacyjnej, jak i ze względu na stopień poinformowania, i w związku z tym godzi się on na postanowienia sformułowane wcześniej przez przedsiębiorcę, nie mając wpływu na ich treść. Mając na względzie taką słabszą pozycję, dyrektywa ta zobowiązuje państwa członkowskie do ustanowienia mechanizmu zapewniającego, że wszelkie warunki umowne, które nie były indywidualnie negocjowane, mogą zostać poddane kontroli do celów oceny ich ewentualnie nieuczciwego charakteru (zob. podobnie wyrok z dnia 26 marca 2019 r., Abanca Corporación Bancaria i Bankia, C-70/17 i C-179/17, EU:C:2019:250, pkt 49, 50).
- 38 W tym kontekście art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 stanowi, że nieuczciwe postanowienia w umowie zawartej przez przedsiębiorcę z konsumentem nie są wiążące dla konsumentów, na warunkach określonych w prawie krajowym państw członkowskich, oraz że umowa pozostaje wiążąca dla stron na tych samych warunkach, jeżeli może dalej obowiązywać bez nieuczciwych postanowień.
- 39 Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem celem tego przepisu, a w szczególności drugiego członu zdania, nie jest unieważnienie wszystkich umów zawierających nieuczciwe warunki, lecz zastąpienie formalnej równowagi, jaką umowa ustanawia między prawami i obowiązkami stron umowy, rzeczywistą równowagą pozwalającą na przywrócenie równości między nimi, przy czym uściślono, że dana umowa musi co do zasady nadal obowiązywać bez zmian innych niż wynikające ze zniesienia nieuczciwych warunków. O ile ten ostatni warunek jest spełniony, dana umowa może, zgodnie z art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13, zostać utrzymana w mocy, pod warunkiem że zgodnie z przepisami prawa krajowego takie utrzymanie w mocy umowy bez nieuczciwych postanowień jest prawnie możliwe, co musi zostać zweryfikowane przy zastosowaniu obiektywnego podejścia (zob. podobnie wyrok z dnia 14 marca 2019 r., Dunai, C-118/17, EU:C:2019:207, pkt 40, 51; a także wyrok z dnia 26 marca 2019 r., Abanca Corporación Bancaria i Bankia, C-70/17 i C-179/17, EU:C:2019:250, pkt 57).
- 40 Wynika z tego, że art. 6 ust. 1 drugi człon zdania dyrektywy 93/13 sam w sobie nie określa kryteriów dotyczących możliwości dalszego obowiązywania umowy bez nieuczciwych warunków, lecz pozostawia ich ustalenie zgodnie z prawem Unii krajowemu porządkowi prawnemu, co zasadniczo zauważył również rzecznik generalny w pkt 54 swojej opinii. Zatem w świetle kryteriów przewidzianych w prawie krajowym, w konkretnej sytuacji należy zbadać możliwość utrzymania w mocy umowy, której klauzule zostały unieważnione.
- 41 Biorąc pod uwagę obowiązek przestrzegania ograniczeń nałożonych w tym kontekście przez prawo Unii w odniesieniu do prawa krajowego, należy uściślić w szczególności, że zgodnie z obiektywnym podejściem, o którym mowa w pkt 39 niniejszego wyroku, niedopuszczalne jest uznanie sytuacji jednej ze stron umowy, zgodnie z prawem krajowym, za decydujące kryterium rozstrzygające o dalszym losie tej umowy (zob. podobnie wyrok z dnia 15 marca 2012 r., Pereničová i Perenič, C-453/10, EU:C:2012:144, pkt 32).
- 42 W postępowaniu głównym sąd odsyłający wydaje się nie wykluczać, że po zwykłym usunięciu klauzul dotyczących różnic kursów walutowych przedmiotowa umowa kredytu może co do zasady nadal obowiązywać w zmienionej formie, takiej jak ta opisana w pkt 36 niniejszego wyroku, lecz wydaje się wątpić w możliwość, aby obowiązujące go prawo krajowe zezwalało na taką zmianę tej umowy.

- 43 Z rozważań przedstawionych w pkt 40 i 41 niniejszego wyroku wynika jednak, że jeżeli sąd krajowy uzna, że zgodnie z odpowiednimi przepisami obowiązującego go prawa utrzymanie w mocy umowy bez zawartych w niej nieuczciwych warunków nie jest możliwe, art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 zasadniczo nie stoi na przeszkodzie jej unieważnieniu.
- 44 Jest tak zwłaszcza wówczas – jak w okolicznościach w postępowaniu głównym – gdy z informacji dostarczonych przez sąd odsyłający, opisanych w pkt 35 i 36 niniejszego wyroku wydaje się wynikać, że unieważnienie klauzul zakwestionowanych przez kredytobiorców doprowadziłoby nie tylko do zniesienia mechanizmu indeksacji oraz różnic kursów walutowych, ale również – pośrednio – do zaniknięcia ryzyka kursowego, które jest bezpośrednio związane z indeksacją przedmiotowego kredytu do waluty. Tymczasem Trybunał orzekł już, że klauzule dotyczące ryzyka wymiany określają główny przedmiot umowy kredytu, takiej jak ta w postępowaniu głównym, w związku z czym obiektywna możliwość utrzymania obowiązującego przedmiotowej umowy kredytu wydaje się w tych okolicznościach niepewna (zob. podobnie wyrok z dnia 14 marca 2019 r., Dunai, C-118/17, EU:C:2019:207, pkt 48, 52 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 45 W świetle powyższych rozważań na pytanie czwarte trzeba odpowiedzieć tak, że art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, iż nie stoi on na przeszkodzie temu, aby sąd krajowy, po stwierdzeniu nieuczciwego charakteru niektórych warunków umowy kredytu indeksowanego do waluty obcej i oprocentowanego według stopy procentowej bezpośrednio powiązanej ze stopą międzybankową danej waluty, przyjął, zgodnie z prawem krajowym, że ta umowa nie może nadal obowiązywać bez takich warunków z tego powodu, że ich usunięcie spowodowałoby zmianę charakteru głównego przedmiotu umowy.

W przedmiocie pytania drugiego

- 46 Poprzez pytanie drugie sąd odsyłający zmierza zasadniczo do ustalenia, czy wykładni art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy dokonywać w ten sposób, że z jednej strony oceny konsekwencji dla sytuacji konsumenta wynikających z unieważnienia całej umowy, takich jak te o których mowa w wyroku z dnia 30 kwietnia 2014 r., Kásler i Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282), należy dokonywać w świetle okoliczności istniejących w momencie zawarcia tej umowy, a nie istniejących lub możliwych do przewidzenia w chwili zaistnienia sporu oraz, z drugiej strony, że do celów tej oceny decydująca jest wola wyrażona w tym względzie przez konsumenta.
- 47 W tym względzie, jak wynika z odpowiedzi na pytanie czwarte, jeżeli sąd odsyłający uzna, zgodnie ze swoim prawem krajowym, że utrzymanie w mocy umowy kredytu po usunięciu zawartych w niej nieuczciwych warunków jest niemożliwe, to umowa ta co do zasady nie może nadal obowiązywać w rozumieniu art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13, a zatem musi zostać unieważniona.
- 48 Trybunał orzekł jednak, że rzeczony art. 6 ust. 1 nie stoi na przeszkodzie temu, by sąd krajowy miał możliwość zastąpienia nieuczciwego postanowienia umownego przepisem prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym albo przepisem mającym zastosowanie, gdy strony danej umowy wyrażą na to zgodę, przy czym możliwość ta jest ograniczona do przypadków, w których usunięcie nieuczciwego postanowienia umownego zobowiązywałoby sąd do unieważnienia umowy jako całości, narażając tym samym konsumenta na szczególnie szkodliwe skutki, tak że ten ostatni zostałby tym ukarany (zob. podobnie wyroki: z dnia 30 kwietnia 2014 r., Kásler i Káslerné Rábai, C-26/13, EU:C:2014:282, pkt 80–84; z dnia 26 marca 2019 r., Abanca Corporación Bancaria i Bankia, C-70/17 i C-179/17, EU:C:2019:250, pkt 64).

- 49 W odniesieniu, po pierwsze, do momentu, w którym należy dokonać oceny tych skutków, należy zauważyć, iż ta możliwość zastąpienia jest w pełni zgodna z celem art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13, który, jak przypomniano w pkt 39 niniejszego wyroku, polega na ochronie konsumenta poprzez przywrócenie równości między nim a przedsiębiorcą (zob. podobnie wyrok z dnia 26 marca 2019 r., Abanca Corporación Bancaria i Bankia, C-70/17 i C-179/17, EU:C:2019:250, pkt 57).
- 50 Tymczasem, zważywszy, że taka możliwość zastąpienia służy zapewnieniu realizacji ochrony konsumenta poprzez zabezpieczenie jego interesów przed wszelkimi szkodliwymi konsekwencjami, które mogą wynikać z unieważnienia danej umowy w całości, należy zauważyć, iż konsekwencje te należy koniecznie ocenić w świetle okoliczności istniejących lub możliwych do przewidzenia w chwili zaistnienia sporu.
- 51 Ochrona konsumenta może bowiem zostać zapewniona jedynie wtedy, gdy uwzględnione zostaną jego rzeczywiste i tym samym bieżące interesy, a nie interesy, jakie miał w okolicznościach istniejących w chwili zawarcia danej umowy, co rzecznik generalny wskazał również co do istoty w pkt 62 i 63 swojej opinii. Podobnie skutki, przed którymi interesy te powinny być chronione, to takie, które rzeczywiście powstałyby, w okolicznościach istniejących lub możliwych do przewidzenia w chwili zaistnienia sporu, gdyby sąd krajowy unieważnił tę umowę, a nie skutki, które w dniu zawarcia tej umowy wynikałyby z jej unieważnienia.
- 52 Stwierdzenia tego nie podważa fakt, na który zwrócił uwagę Raiffeisen Bank, że art. 4 ust. 1 dyrektywy 93/13 łączy ocenę nieuczciwego charakteru warunku umowy „w momencie zawarcia umowy” ze wszystkimi okolicznościami towarzyszącymi jej zawarciu, przy czym cel takiej oceny zasadniczo różni się od celu oceny skutków wynikających z unieważnienia umowy.
- 53 Po drugie, jeśli chodzi o znaczenie, jakie należy przypisać woli wyrażonej w tym względzie przez konsumenta, należy przypomnieć, że Trybunał uściślił, w odniesieniu do obowiązku sądu krajowego w zakresie pominięcia, w razie potrzeby z urzędu, nieuczciwych postanowień umownych zgodnie z art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13, że sąd ten nie ma obowiązku odstąpienia od stosowania danego warunku, jeżeli konsument, po powiadomieniu go przez rzeczony sąd ma zamiar nie podnosić jego nieuczciwego i niewiążącego charakteru, wyrażając w ten sposób dobrowolną i świadomą zgodę na dany warunek (zob. podobnie wyrok z dnia 21 lutego 2013 r., Banif Plus Bank, C-472/11, EU:C:2013:88, pkt 23, 27, 35 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 54 Tak więc dyrektywa 93/13 nie zmierza tak daleko, że ustanawia obowiązkowy system ochrony przed stosowaniem nieuczciwych warunków umowy przez przedsiębiorców, który wprowadziła na korzyść konsumentów. W konsekwencji w wypadku gdy konsument woli nie powoływać się na ten system ochrony, nie jest on stosowany.
- 55 Analogicznie w zakresie, w jakim wspomniany system ochrony przed nieuczciwymi warunkami nie ma zastosowania, jeżeli konsument się sprzeciwia, konsument ten musi a fortiori mieć prawo do sprzeciwienia się objęciu ochroną, w ramach tego samego systemu, przed szkodliwymi skutkami spowodowanymi unieważnieniem umowy jako całości, jeżeli nie chce powoływać się na tę ochronę.
- 56 W świetle powyższych rozważań na pytanie drugie trzeba udzielić odpowiedzi, że art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że z jednej strony skutki dla sytuacji konsumenta wynikające z unieważnienia umowy w całości, takie jak te, o których mowa w wyroku z dnia 30 kwietnia 2014 r., Kásler i Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282), należy oceniać w świetle okoliczności istniejących lub możliwych do przewidzenia w chwili zaistnienia sporu, a z drugiej strony, do celów tej oceny decydująca jest wola wyrażona przez konsumenta w tym względzie.

W przedmiocie pytania pierwszego

- 57 Poprzez pytanie pierwsze sąd odsyłający zasadniczo zmierza do ustalenia, czy art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwia się on wypełnieniu luk w umowie spowodowanych usunięciem z niej nieuczciwych warunków, które się w niej znajdowały, wyłącznie na podstawie przepisów krajowych o charakterze ogólnym, przewidujących, że skutki wyrażone w treści czynności prawnej są uzupełniane w szczególności przez skutki wynikające z zasad słuszności lub ustalonych zwyczajów.
- 58 W tym względzie, jak przypomniano w pkt 48 niniejszego wyroku, Trybunał dokonał wykładni art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 w ten sposób, że nie stoi on na przeszkodzie temu, by w przypadku gdy unieważnienie umowy jako całości naraziłoby konsumenta na szczególnie szkodliwe skutki, sąd krajowy mógł zarządzić unieważnieniu nieuczciwych postanowień znajdujących się w tej umowie poprzez zastąpienie przepisu prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym lub mającego zastosowanie, jeżeli strony umowy wyrażą na to zgodę.
- 59 Należy podkreślić, że ta możliwość zastąpienia, która stanowi wyjątek od ogólnej zasady, zgodnie z którą dana umowa pozostaje wiążąca dla stron tylko wtedy, gdy może ona nadal obowiązywać bez zawartych w niej nieuczciwych warunków, jest ograniczona do przepisów prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym lub mających zastosowanie, jeżeli strony wyrażą na to zgodę, i opiera się w szczególności na tym, że takie przepisy nie mają zawierać nieuczciwych warunków (zob. podobnie wyroki: z dnia 30 kwietnia 2014 r., Kásler i Káslerné Rábai, C-26/13, EU:C:2014:282, pkt 81; a także z dnia 26 marca 2019 r., Abanca Corporación Bancaria i Bankia, C-70/17 i C-179/17, EU:C:2019:250, pkt 59).
- 60 Przepisy te mają bowiem odzwierciedlać równowagę, którą prawodawca krajowy starał się ustanowić między całością praw i obowiązków stron określonych umów na wypadek, gdyby strony albo nie odstąpiły od standardowej normy ustanowionej przez ustawodawcę krajowego dla danych umów, albo wyraźnie wybrały możliwość zastosowania normy wprowadzonej w tym celu przez ustawodawcę krajowego.
- 61 Jednakże w niniejszej sprawie, nawet jeśli przepisy takie jak te, na które powołuje się sąd odsyłający, zważywszy na ich ogólny charakter i konieczność ich stosowania, mogłyby z pożytkiem zastąpić przedmiotowe nieuczciwe warunki w drodze przeprowadzanej przez sąd krajowy zwykłej operacji zastąpienia, to w każdym razie nie wydaje się, aby były one przedmiotem szczególnej analizy prawodawcy w celu określenia tej równowagi, a tym samym przepisy te nie korzystają z domniemania braku nieuczciwego charakteru, o którym mowa w pkt 59 niniejszego wyroku, co zasadniczo podkreślił również rzecznik generalny w pkt 73 swojej opinii.
- 62 W świetle powyższego na pytanie pierwsze trzeba udzielić odpowiedzi, że art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie wypełnieniu luk w umowie, spowodowanych usunięciem z niej nieuczciwych warunków, które się w niej znajdowały, wyłącznie na podstawie przepisów krajowych o charakterze ogólnym, przewidujących, że skutki wyrażone w treści czynności prawnej są uzupełniane w szczególności przez skutki wynikające z zasad słuszności lub ustalonych zwyczajów, które nie stanowią przepisów dyspozytywnych lub przepisów mających zastosowanie, w przypadku gdy strony umowy wyrażą na to zgodę.

W przedmiocie pytania trzeciego

- 63 Poprzez pytanie trzecie sąd odsyłający zmierza zasadniczo do ustalenia, czy art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie utrzymaniu w umowie nieuczciwych postanowień, jeżeli ich usunięcie prowadziłoby do unieważnienia tej umowy, a sąd uważa, że takie unieważnienie miałoby niekorzystne skutki dla konsumenta.

- 64 Na wstępie należy uściślić, że kwestia ta dotyczy wypadku, w którym niedopuszczalne byłoby zastąpienie nieuczciwych postanowień umownych według zasad, o których mowa w pkt 48 niniejszego wyroku.
- 65 Należy przypomnieć, że art. 6 ust. 1 pierwszy człon zdania dyrektywy 93/13 wymaga, aby państwa członkowskie postanowiły, że nieuczciwe postanowienia „nie będą wiążące dla konsumenta”.
- 66 Trybunał zinterpretował ten przepis w ten sposób, że jeżeli sąd krajowy stwierdzi nieuczciwy charakter warunku umownego, to jest on zobowiązany do odstąpienia od stosowania go, a wyjątek od tego zobowiązania jest przewidziany tylko wtedy, gdy konsument, po otrzymaniu informacji od tego sądu, nie zamierza powoływać się na nieuczciwy i niewiążący charakter warunku, wyrażając w ten sposób dobrowolną i świadomą zgodę na przedmiotowy warunek, jak to przypomniano w pkt 53 niniejszego wyroku.
- 67 W konsekwencji jeżeli konsument nie wyraża zgody lub nawet wyraźnie sprzeciwia się utrzymaniu danych nieuczciwych postanowień, jak to wydaje się mieć miejsce w postępowaniu głównym, wyjątek ten nie ma zastosowania.
- 68 W świetle powyższego odpowiedź na pytanie trzecie trzeba udzielić odpowiedzi, iż art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie utrzymywaniu w umowie nieuczciwych warunków, jeżeli ich usunięcie prowadziłoby do unieważnienia tej umowy, a sąd stoi na stanowisku, że takie unieważnienie wywołałoby niekorzystne skutki dla konsumenta, gdyby ten nie wyraził zgody na takie utrzymanie w mocy.

W przedmiocie kosztów

- 69 Dla stron w postępowaniu głównym niniejsze postępowanie ma charakter incydentalny, dotyczy bowiem kwestii podniesionej przed sądem odsyłającym, do niego zatem należy rozstrzygnięcie o kosztach. Koszty poniesione w związku z przedstawieniem uwag Trybunałowi, inne niż koszty stron w postępowaniu głównym, nie podlegają zwrotowi.

Z powyższych względów Trybunał (trzecia izba) orzeka, co następuje:

- 1) **Artykuł 6 ust. 1 dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich należy interpretować w ten sposób, że nie stoi on na przeszkodzie temu, aby sąd krajowy, po stwierdzeniu nieuczciwego charakteru niektórych warunków umowy kredytu indeksowanego do waluty obcej i oprocentowanego według stopy procentowej bezpośrednio powiązanej ze stopą międzybankową danej waluty, przyjął, zgodnie z prawem krajowym, że ta umowa nie może nadal obowiązywać bez takich warunków z tego powodu, że ich usunięcie spowodowałoby zmianę charakteru głównego przedmiotu umowy.**
- 2) **Artykuł 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że z jednej strony skutki dla sytuacji konsumenta wynikające z unieważnienia całości umowy, takie jak te, o których mowa w wyroku z dnia 30 kwietnia 2014 r., Kásler i Káslerné Rábai (C-26/13, EU:C:2014:282), należy oceniać w świetle okoliczności istniejących lub możliwych do przewidzenia w chwili zaistnienia sporu, a z drugiej strony, do celów tej oceny decydująca jest wola wyrażona przez konsumenta w tym względzie.**
- 3) **Artykuł 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie wypełnieniu luk w umowie, spowodowanych usunięciem z niej nieuczciwych warunków, które się w niej znajdowały, wyłącznie na podstawie przepisów krajowych o charakterze ogólnym, przewidujących, że skutki wyrażone w treści czynności prawnej są**

uzupełniane w szczególności przez skutki wynikające z zasad słuszności lub ustalonych zwyczajów, które nie stanowią przepisów dyspozytywnych lub przepisów mających zastosowanie, jeżeli strony umowy wyrażą na to zgodę.

- 4) **Artykuł 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie utrzymywaniu w umowie nieuczciwych warunków, jeżeli ich usunięcie prowadziłoby do unieważnienia tej umowy, a sąd stoi na stanowisku, że takie unieważnienie wywołałoby niekorzystne skutki dla konsumenta, gdyby ten ostatni nie wyraził zgody na takie utrzymanie w mocy.**

Prechal

Biltgen

Malenovský

Fernlund

Rossi

Wyrok ogłoszono na posiedzeniu jawnym w Luksemburgu w dniu 3 października 2019 r.

Sekretarz
A. Calot Escobar

Prezes trzeciej izby
A. Prechal